

Бойко Т. В.,
аспірантка,
Ніжинський державний університет ім. М. Гоголя,
науковий керівник – докторка філологічних наук,
професорка **Н. І. Бойко**

**ОСОБЛИВОСТІ ВЕРБАЛІЗАЦІЇ КОНЦЕПТОСФЕРИ
«ДУХОВНІ ЦІННОСТІ»
В ХУДОЖНЬОМУ ВИМІРІ В. ВИННИЧЕНКА**

Актуальним сьогодні є комплексне дослідження вербалізації концепту, що передбачає опертя на філософський, когнітивний, психолінгвістичний та лінгвокультурологічний аспекти вивчення категорійних ознак, оскільки цей феномен перебуває на перетині різних наук. Увесь багаж знань про навколишній світ, що є результатом усвідомлення, пізнання та набуття досвіду, згодом знаходить своє відображення в мові.

Мовна репрезентація концептосфери ґрунтується на знаннях про різні когнітивні структури, явища та факти, а також про мотиви їх формування, накопичення й фіксації в людській свідомості. Теоретичні основи у вивченні сутності поняття «концептосфера» знаходимо у працях О. Селіванової, Т. Космеди, Н. Плотнікової, В. Кононенка, І. Гончарової та ін. Дослідники увели в лінгвістичний обіг терміни «концептосфера», «система концептів», «набір концептів» тощо, схарактеризувавши поняття «концепт» як сукупність знань, які знаходяться в лексичному запасі окремого носія мови та всієї мови загалом: «Концепт кваліфікується нами як інформаційна структура свідомості, різноsubstrатна, певним чином організована одиниця пам'яті, яка містить сукупність знань про об'єкт пізнання, вербальних і невербальних, набутих шляхом взаємодії п'яти психічних функцій свідомості й позасвідомого» [8, с. 410]. Дослідники наголошують, що «концепт поєднує такі ментально марковані складники, як образ та символ, належні до творчої моделі естетично осмисленої національної картини світу, способів і засобів його художньо-естетичного бачення й відбиття» [2, с. 67].

Пізніше науково-теоретична база значно розширилася, й нині існує декілька дефініцій як концепту, так і поняття «концептосфера». Так, І. Гончарова зазначає, що концептосфера «розуміється як низка взаємозумовлених концептів, що структурують тематичну концептосферу, яка є одним зі складових елементів у національній концептосфері окремої особистості й усього народу» [5, с. 62]. Дещо інакше розуміє цей термін Н. Плотнікова, убачаючи в ньому всеосяжний зміст. Детально проаналізувавши попередні визначення та погляди різних дослідників, мовознавиця доходить висновку, що «концептосфера – це фрагмент концептуальної картини світу, сформований на основі уявлень людини та

репрезентований сукупністю одиниць пам'яті (концептів), які групуються за тематичною ознакою» [7, с. 92]. На нашу думку, із-поміж наведених тверджень найкраще розкриває сутність терміна останнє визначення, оскільки в ньому чітко та лаконічно схарактеризовано найважливіші структурні елементи.

Віднедавна в лінгвістичній практиці особливої актуальності набувають дослідження, що розкривають ціннісні орієнтири художніх текстів. Відомо, що літературний твір вирізняється складною, багаторівневою системою, у якій акумульовано споконвічні уявлення, вірування та цінності певного народу. Дослідники слушно зазначають, що художні тексти є складником концептуальної картини світу, у якій зафіксовані індивідуально-авторські засоби та способи вербалізації концептів [2; 6; 7]. Дійсно, існують певні відмінності в специфіці концептуального вираження як на рівні авторського тексту, так і на загальномовному рівні. Саме тому важливо простежити, як поєднується в ідіолекті письменника узуальне, традиційне, що характерне для всього українського народу, та нове (індивідуально-авторське) світобачення.

Огляд робіт мовознавців, у центрі уваги яких перебувають питання лінгвального вираження концептосфери «духовні цінності» загалом або окремих його складників (О. Селіванова, О. Черненко, В. Кононенко, М. Бобро, Н. Сніжко та ін.) зокрема, дає змогу визначити загальні риси досліджуваного поняття в ідіолекті українських письменників. Тому мета цього дослідження полягає у вивченні особливостей формування та вербалізації концептосфери «духовні цінності» на матеріалі художніх текстів В. Винниченка.

Проблеми духовності та духовних цінностей із давніх часів намагалися пояснити, витлумачити передусім філософи, соціологи, психологи, педагоги. Серед дефініцій науковців, які досліджують феномен «духовні цінності», заслуговує на увагу визначення, запропоноване М. Бліхар. Дослідниця зауважила, що духовні цінності «належать до феноменів свідомості й виявляються у формі провідних, значущих соціокультурних орієнтирів: ідеалів, норм, символів, образів, почуттів, імперативів» [1, с. 88]. Наведене трактування, звичайно, містить загальну характеристику без особливої деталізації складників, проте така дефініція все ж окреслює сутність аналізованого поняття. Складність визначення полягає насамперед у поєднанні різнорідних абстрактних понять, явищ, світоглядних позицій, що містять у своєму складі морально-етичні, естетичні та релігійно-філософські основи. Система духовних цінностей представлена низкою універсальних складників, до яких належать: **життя, добро, краса, віра, надія, любов, щастя, честь, правда, справедливість, співчуття** та ін.

Одним із базових, психологічно навантажених виразників концептосфери «духовні цінності» в ідіолекті В. Винниченка постає концепт *життя*. Поняттєвий вимір згаданого концепту надзвичайно

розлогий. Так, у «Словнику української мови» в 11 томах подані визначення, що маніфестують 10 лексико-семантичних варіантів: «1) існування всього живого; протилежне смерть; 2) стан живого організму в стадії розвитку, зросту; 3) період існування кого-небудь; вік; 4) спосіб існування кого-небудь; 5) жива істота; 6) щось дороге, необхідне, важливе; 7) прояв фізичних і духовних сил живих істот; 8) поживлення, рух, посилення діяльності живих істот; 9) сукупність явищ, що характеризують існування, визначають розвиток чого-небудь; 10) те, що реально існує; дійсність» [9, с. 535]. Багатозначність лексеми *життя* беззаперечно засвідчує значущість номінованого поняття, усвідомлення його етносом не лише як важливого складника системи, а найголовнішу духовну цінність кожної людини. У прозових текстах В. Винниченка концепт *життя* здебільшого вживаний у значенні «поживлення, руху»: *А з небом, з вітром, з сонцем. Пахло ростом, народженням, щастям руху і життя, змістом суцього... Словом, кажу вам, було це на весні* [4, с. 7]; *Ліс помирився з нами й провадив далі своє життя, життя кохання, народження, росту<...> Одбувався великий, прекрасний процес життя* [3, с. 19]. Наведені текстові фрагменти засвідчують поєднання споріднених семантичних планів лексичних одиниць, які якісно доповнюють й увиразнюють концепт *життя*. Життя постає як циклічний процес, де все відбувається за законами природи. У контекстах актуалізовано поєднання двох значущих компонентів – народження та ріст. Показовими для відтворення позитивних психо-емоційних станів виявилися компоненти небесної сфери (*небо, сонце*), темпоральна номінація (*весна*), метафорична модель, утворена на основі одоративних асоціацій (*пахло ростом, народженням, щастям*) та емотив *щастя*. Згадувані лексеми не випадкові, вони забезпечують вербалізацію концепту *життя* крізь призму синестетичних образів, індивідуально-авторського бачення і внутрішнього відчуття краси і сили життя.

До виразників концептосфери «духовні цінності» в ідіолекті В. Винниченка належить й універсальний концепт *краса*. Із давніх часів українці це поняття уналежнюють до найвищих цінностей (разом із *добротом* та *істиною*). У мовотворчості письменника концепт *краса* належить до ключових, оскільки майстер художнього слова був неабияким поціновувачем усього прекрасного, вроди зовнішньої і краси внутрішньої [2]. У художніх творах письменник акцентує на специфіці української як жіночої, так і чоловічої краси: *Ілько, пильно слідкуючи за нею [Мотрєю], проти волі задивився на красу її, що тепер ще якось виразніше виявлялась на сірому тлі стіни, – на ту красу, що не б'є в вічі, що на перший погляд ледве примітна, а тільки в неї вдивившись, можна впитися і очима, і серцем, і всею істотою* [4, с. 10]; *Ти [Ілько] тепер такий хороший... Стій, я [Мотря] подивлюсь... Знаєш, як я дивлюсь на тебе, мені якось робиться... якось... ну, як би тобі сказати... весело. Прямо якось весело, як я дивлюсь на тебе!...* [4, с. 14]. Моделюючи лексико-семантичне поле аналізованого

концепту, автор свідомо робить акцент не стільки на зовнішніх рисах, скільки на враженні, яке справляє на персонажа краса. Ефекти враження та естетичного задоволення домінують, у їх основі – зорові образи («*задивитися на красу*», «*вдивившись*»), увиразнені колірним контрастом «*на сірому тлі стіни*». Емотивно-оцінні семантичні плани лексичних одиниць поєднані з експресивністю фразеологізмів. Фраземи «*б'є в вічі*», «*впитися і очима, і серцем, і всею істотою*» також вербалізують зорові враження та відчуття. Інтенсивність відчуття і враження від краси митець відтворює шляхом трансформації узуальної фразеологічної одиниці «*впитися очима*», поширюючи її компонентний склад іменником-соматизмом «*серце*», продуктивним метонімічним складником, та апелятивом «*істотою*», що слугує засобом дещо зниженого стилістичного плану.

До універсальних концептів почуттєвої сфери належить *любов*, який також слугує репрезентантом духовних цінностей. Насамперед *любов* об'єктивує життєво важливе почуття, оскільки нерідко саме в ній виявляється сенс людського життя. Концепт *любов* у творчості В. Винниченка насамперед окреслює емоційно-почуттєвий стан, що приносить задоволення: *Я [Семенюк] хочу сам любити, розумієш, я хочу когось любити, я хочу комусь... Ти знаєш, буває таке бажання, щоб тебе хтось приголубив, хтось сказав хоч дурницю, але так, як я, бувало, маленьким чув* [4, с. 70]. Персонаж розцінює почуття кохання як невід'ємну частину свого існування та прагне отримати не тільки тілесну насолоду, але й відчуття вияви чистішої ніжності, уваги та піклування, про що свідчить ужите дієслово «*приголубити*». Отже, у цьому випадку *любов* можна розцінювати як вияв турботи, поваги до ближнього.

Любов може бути джерелом як позитивних, так і негативних емоційних станів та реакцій: *А через рік, дивившись, фізіономія вже витягнулася. «Розчарувався». Ага! Так тобі [Семенюку] й треба, дурню!.. Ха-ха-ха! «Я, каже, думав, що вона свята... Я ж так любив її, вона ж так любила мене, ми ж так кохалися. А я ж не знав, що вона така»... Ха-ха-ха!..* [4, с. 74]. До периферії семантичного поля концепту входять також лексеми, що вербалізують згасання світлого почуття у зв'язку з переакцентуванням ціннісних орієнтирів ідеалу кохання.

У художньому тексті виявлення та характеристику складників концептосфери необхідно здійснювати крізь призму антропоцентричного підходу, їх варто розглядати як когнітивні структури знань та уявлень, які регулюють поведінку та спосіб життя кожного індивіда (персонажа). У творах В. Винниченка духовні цінності – це надзвичайно розгалужена система світоглядних орієнтирів автора (персонажів), мотивованих низкою значущих морально-етичних, естетичних та релігійно-філософських універсалій.

Аналіз особливостей формування та вербалізації концептосфери «духовні цінності» на матеріалі художніх текстів В. Винниченка засвідчив,

що найактивнішими репрезентантами духовних цінностей виявилися концепти *життя, краса та любов*. Вони відіграють важливу роль у самопізнанні та формуванні життєвих принципів, моральних норм та ідеалів персонажів творів автора. Вербалізація концептосфери письменника відбиває особливості індивідуалізації його мовомислення, активну соціальну й ментально-лінгвальну позицію, підпорядковану меті, засадничим принципам та пріоритетам.

Література

1. Бліхар М. П. Духовні цінності студентської молоді в сучасному українському суспільстві: дис. ... канд. соціол. наук: 22.00.04. Львів, 2018. 271 с.
2. Бойко Н. І., Коткова Л. І. Експресивний потенціал ідіолекту Володимира Винниченка: лексичні та фразеологічні складники: монографія. Ніжин: Вид-во НДУ ім. М. Гоголя, 2017. 284 с.
3. Винниченко В. К. Твори. Том 1: Оповідання. 3-тє вид. Київ: Книгоспілка, 1930. 403 с.
4. Винниченко В. К. Твори. Том 3: Оповідання. 2-ге вид. Київ: Рух, 1929. 190 с.
5. Гончарова І. С. Особливості формування концептосфери «сімейні відносини» у сучасній англійській мові. *Вчені записки ТНУ імені В. І. Вернадського. Серія: Філологія. Журналістика*. Том 32 (71). № 1. Ч. 2. 2021. С. 61-66.
6. Кононенко В. І. Концептосфера в етнолінгвістичному аспекті. *Лінгвістичні студії*. Вип. 21. 2010. С. 22–25.
7. Плотнікова Н. В. Поняття «концептосфера» та «концепт» у сучасній лінгвістиці. *Вчені записки ТНУ імені В. І. Вернадського. Серія: Філологія. Журналістика*. Том 31 (70). № 1 Ч. 1. 2020. С. 91–96.
8. Селіванова О. О. Сучасна лінгвістика: напрями та проблеми. Полтава: Довкілля–Київ, 2008. 712 с.
9. Словник української мови: в 11 томах. Том 2, 1971. 550 с.
10. Черненко О. І. Концептуалізація духовних цінностей в українському науковому дискурсі й поетичному мовомисленні. *Studia Ukrainica Posnaniensia / Instytut Filologii Rosyjskiej i Ukrainskiej UAM ; [kom. red.: A. Horniatko-Szumilowicz (red. naczelny) i in.]*. Poznań, 2019. Zeszyt VII. S. 29–37.